Een eigenzinnige dame

Maria Duijst Van Voorhout, vrijvrouwe van Renswoude

M. Langenbach

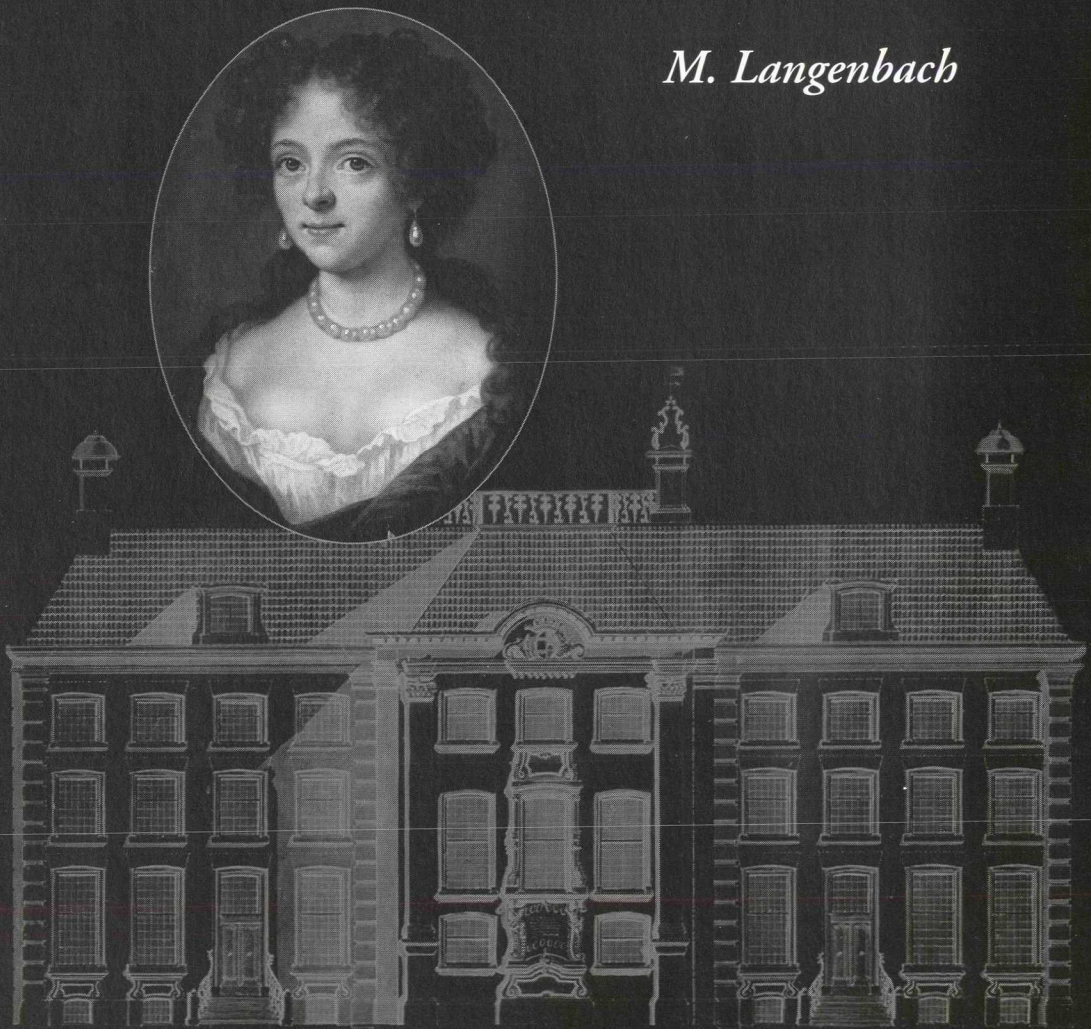

Maria Duijst van Voorhout, vrijvrouwe van Renswoude (1662-1754) overleed stokoud, steenrijk en zonder nageslacht. Zij liet het grootste deel van haar vermogen na voor een ongebruikelijk doel: zij wenste opleidingsinternaten voor de schranderste jongens uit het Haagse Burgerweeshuis, het Weeshuis der Gereformeerden in Delft en het Utrechtse Stads Ambachtskinderhuis. Zo ontstonden in deze drie steden de Fundaties van de vrijvrouwe van Renswoude, hoogwaardige beroepsopleidingen in voornamelijk technische vakken. De samenleving vond het testament van de vrijvrouwe zeer merkwaardig. Niet alleen omdat zulke beroepsopleidingen nog ongebruikelijk waren, maar vooral omdat de aangewezen pupillen veelal armlastige jongens uit eenvoudige milieus waren. De drie Fundaties van Renswoude begonnen aan hun taak met behulp van een enorm vermogen. De Utrechtse Fundatie kreeg een nieuw, aanzienlijk onderkomen, dat sinds 1761 de Agnietenstraat siert. Het is nog steeds eigendom van de Fundatie van Renswoude.

M. Langenbach studeerde geschiedenis in Utrecht. Zij was van 1963 tot 1974 lerares geschiedenis aan de Gemeentelijke H.B.S. en de Thorbecke Scholengemeenschap. In 1974 werd zij docente vakdidactiek, eerst aan de Stichting Opleiding Leraren en daarna aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Sedert 1982 woont zij in het gebouw van de Utrechtse Fundatie van Renswoude. Zij verricht onderzoek naar de geschiedenis van dit achttiende-eeuwse opleidingsinternaat.

Inleiding

Utrecht kent van oudsher charitatieve stichtingen, waaraan de namen zijn verbonden van stichters als Willem Arntsz, Adriaen Beijer, Maria van Pallaes en Maria Duijst van Voorhout. Publikaties over de geschiedenis van dergelijke stichtingen komen nogal eens tot stand op initiatief van de dankbare beheerders van het erfgoed. Het is dan ook begrijpelijk dat de stichters vaak kritiekloos worden geprezen: hun aureool van weldoener straalt immers af op de bestierders van hun nalatenschap. Al bestaat er de laatste jaren wel een tendens tot een wat kritischer benadering, toch vindt men zelden gegevens over een stichter die afbreuk doen aan het gebruikelijke beeld van pure goedertierenheid. Vaak is over de persoon van de stichter ook zo weinig bekend, dat men nauwelijks een indruk van diens persoonlijkheid kan krijgen. De doelstellingen van de ooit in het leven geroepen stichtingen moeten echter in de loop der tijd worden aangepast aan de veranderende omstandigheden. Wat men dan meent dat de stichter gewenst zou hebben, speelt daarbij natuurlijk een rol.

Dit is ook het geval bij de drie Fundaties die Maria Duijst van Voorhout, vrijvrouwe van Renswoude, bij haar testament van 1749 in het leven riep. Zij wenste 'eenige van de verstandigste, schranderste en bekwaamste jongens' uit het Weeshuis der Gereformeerden binnen Delft, het Burgerweeshuis in Den Haag en het Utrechtse Stads Ambachtskinderhuis omstreeks hun vijftiende jaar in afzonderlijke internaten te huisvesten, om ze daar op te leiden in overwegend technische beroepen. Zij wilde deze doorgaans armlastige jongens vormen tot deskundigen op het gebied van waterstaat, bouwkunde, beeldende kunsten en aanverwante vakken. Haar executeurs-testamentair voegden daar instrumentmaken, chirurgie en zeemanskunde aan toe. [1] Het behoud van het land in de strijd tegen het water vormde het enige motief dat de vrijvrouwe zelf heeft gegeven voor haar wens zulke opleidingsinternaten te stichten.

Nog steeds bestaan de drie Fundaties van Renswoude als stichtingen die zich bezighouden met opleidingen. Maar de kindertehuizen waaruit de leerlingen moesten worden gerecruteerd bestaan niet meer. De Fundaties zijn het er over eens dat hun fondsen tegenwoordig niet alleen voor de opleiding van jongens, maar ook voor die van meisjes gebruikt moeten worden. Over de vraag wat heden ten dage het voornaamste doel van de vrijvrouwe geweest zou zijn, bestaat minder eenstemmigheid. Gaat het vooral om onbemiddelde, normaal begaafde jongeren, of moet men liever zeer begaafden stimuleren tot het leveren van topprestaties? Heeft men, naar analogie van de door de vrijvrouwe aangewezen beroepen, vooral het oog op studierichtingen die mogelijk oplossingen bieden voor de problemen van de huidige samenleving, of gaat het om de ontplooiing van jonge mensen die zelf niet over voldoende financiële middelen beschikken? Elke Fundatie handelt overeenkomstig het beeld dat hun bestuurders van de bedoelingen van de vrijvrouwe hebben, beïnvloed

door hun lokale traditie en hun persoonlijke achtergrond. [2]

De persoon van de vrijvrouwe werd en wordt door de Fundaties in ere gehouden. Over haar persoonlijk leven was echter zeer weinig bekend. Tijdens haar leven trad vooral haar echtgenoot op de voorgrond, Frederik Adriaan baron van Reede, vrijheer van Renswoude, met wie Maria Duijst van Voorhout 53 jaar gehuwd is geweest. Het familiearchief is echter verloren gegaan. De belangrijkste wel beschikbare documenten over Maria's persoon, haar testament en dat van haar grootmoeder Geertruijd van der Burgh, zijn tot dusver nooit in hun geheel besproken, hoewel daarin toch wel iets te vinden is over de verhoudingen binnen haar eigen familie. De laatste decennia zijn meer aanvullende gegevens aan het licht gekomen, waardoor het mogelijk is toch een scherper beeld van haar leven en persoonlijkheid te schetsen.

De Fundaties

De drie erfgenamen, het Haagse Burgerweeshuis, het Weeshuis der Gereformeerden binnen Delft en het Utrechtse Stads Ambachtskinderhuis, hadden niet alleen een groot vermogen geërfd, maar ook een uitdagende opdracht gekregen. Het ging om het stichten van opleidingen in technische en aanverwante beroepen. Dat was nieuw, zulke opleidingen bestonden niet. Wie in de achttiende eeuw militair ingenieur, waterbouwkundige, sluis- en molenmaker, bouwmeester, beeldend kunstenaar of chirurgijn/operateur wilde worden, moest na wat basisonderwijs zijn kennis en vaardigheden zelf bijeensprokkelen. Het plan opleidingsinternaten te stichten, was dus opzienbarend. Maar opzienbarender nog waren de pupillen die de vrijvrouwe voor dergelijke opleidingen op het oog had: door de liefdadigheid bedeelde jongens.

Tussen de drie kindertehuizen bestonden grote verschillen: in de mate van zelfstandigheid ten opzichte van het stadsbestuur, in de samenstelling van hun populatie en in de grootte van hun eigen vermogen. Het rijkste gesticht, het Haagse Burgerweeshuis, verleende het meeste aanzien aan zijn bestuurders, het was tamelijk onafhankelijk en kon dus kinderen op herkomst, gezondheid en dergelijke selecteren. Het vertoonde veel overeenkomsten met het Utrechtse Burgerweeshuis. Het onvermogende Utrechtse Ambachtskinderhuis had formeel niet eens het recht zelf over opname van kinderen te beslissen. Over iedere afzonderlijke opname besliste de vroedschap, waarvan overigens veel regenten van het huis deel uitmaakten. Uit de keuze van haar erfgenamen blijkt dat de vrijvrouwe beslist niet speciaal het oog had op de opleiding van burgerwezen, dan had zij immers het Utrechtse Burgerweeshuis uitverkoren. Evenmin mag men aannemen dat zij in de eerste plaats de armsten, de jongens uit de onderste bevolkingslagen wenste te helpen. Dan had zij in Den Haag niet het Burgerweeshuis maar het Diaconieweeshuis als erfgenaam aangewezen. Zij heeft vermoedelijk instellingen uitgekozen waarvan zij bestuurders

J. Krakoo, Leerlingen met opleidingsattributen, het gebouw, wapen en borstbeeld van de vrijvrouwe. Schoorsteenstuk in de Utrechtse Fundatie van de vrijvrouwe van Renswoude uit 1777. Foto GAU, TA Zh 2.26, negatief C 19.490.

kende en respecteerde. Haar belangstelling ging blijkbaar meer uit naar de opleidingen die zij wilde stichten, dan naar de herkomst van de toekomstige pupillen. Uit welk milieu dan ook, opleidbare jongens met voldoende capaciteiten meende zij overal te kunnen vinden.

De executeurs-testamentair van de vrijvrouwe zouden het ontstaan van de drie Fundaties regelen en de stichtingen de eerste jaren begeleiden. Onder hun leiding ontstond in 1756 een Gemeenschappelijk Reglement dat de beoogde beroepen, de kleding, de mogelijke leeftijd van opname en andere zaken preciseerde, maar dat elke Fundatie de ruimte liet om belangrijke kwesties op onderwijskundig en huishoudelijk gebied, zoals de selectie van de pupillen en hun huisvesting, naar eigen inzicht en omstandigheden te regelen. Er waren dan ook al vanaf het begin verschillen. De twee Hollandse Fundaties startten snel: Den Haag al in 1756 en Delft in 1757. In Den Haag werden in en bij het weeshuis ruimten geschikt gemaakt en aangebouwd. Delft liet naast het weeshuis een apart pand bouwen. Utrecht besloot tot een riant onderkomen voor zijn armlastige pupillen, waarvan de bouw tot 1761 duurde. De eigenlijke opleiding moest tot dat laatste jaar wachten. Men stelde in het kinderhuis intussen

een extra onderwijzer aan ten behoeve van een 'kweekschool' voor de in aanmerking komende jongens.

De belangrijkste leermeesters waren overal de mathesisleraren en de tekenmeesters. De taken van de tekenmeesters verschilden. Delft beperkte zich strikt tot de technische vakken; de tekenmeester daar gaf dan ook geen kunstzinnig teken- of schilderonderwijs. Den Haag en Utrecht betrokken de beeldende kunst juist wel in de opleiding. Aart Schouman, van 1756-1792 tekenmeester van de Haagse Fundatie, was van huis uit portret- en vogelschilder. [3] Hendrik van Velthoven, van 1761-1770 tekenmeester van de Utrechtse Fundatie, zijn opvolger Johann Maurer (1770-1780), en Cornelis van Hardenberg (na 1780) waren niet alleen technisch bekwaam, maar zij waren ook portretschilders van voldoende kwaliteit om de regenten van de Fundatie te schilderen en de aanstaande kunstschilders en graveurs in deze richting te bekwamen. [4]

De vrijvrouwe had de minimum toelatingsleeftijd gesteld op vijftien jaar. Dat was de leeftijd waarop jongens mochten trouwen, een leeftijd waarop de kindertijd afgesloten werd geacht. In het Gemeenschappelijk Reglement werd deze leeftijd veranderd: de jongens mochten bij hun opname juist niet ouder zijn dan vijftien jaar. Deze wijziging had ongetwijfeld te maken met de ontoereikende vooropleiding aan de betrokken kindertehuizen. Zo konden veelbelovende jongens voortaan eerder aan de scholen van die instellingen worden onttrokken.

In Delft kregen de geschikt geachte jongens een maand of vier les van de instructeurs van de Fundatie voordat over hun toelating werd beslist. Soms werden jongens al tijdens deze proefperiode afgewezen. Op deze beslissing kon de schoolmeester geen invloed uitoefenen, maar met de adviezen van de leraren van de Fundatie werd terdege rekening gehouden. De Delftse regenten hadden geen hoge dunk van hun eigen weeshuisschool. [5] Hoe het in Den Haag ging is niet bekend.

De Utrechtse Fundatie zou door de langdurige bouw van haar pand pas in 1761 van start gaan. Aan het Stads Ambachtskinderhuis was toen een stokoude en incompetente schoolmeester verbonden. Waarschijnlijk

A. van Heusden, Frederik Adriaan van Reede van Renswoude (1659-1738). Regentenzaal Fundatie van Renswoude te Utrecht. Foto Iconographisch Bureau, negatief E 5044.

werd mede daarom in 1757 in het Ambachtskinderhuis een aparte 'kweekschool voor de Fundatie' gevestigd. Deze kweekschool werd een succes, het schooltje legde een goede basis en werd een effectief selectiemiddel voor de Fundatie. Na de opening van de Utrechtse Fundatie in 1761 werd de kweekschool niet opgeheven, het schooltje zou tot 1811 blijven bestaan. [6] Een speciale schoolmeester met behoorlijke kennis van de wiskunde onderwees er in nauw overleg met de mathesisinstructeur van de Fundatie alle kinderhuisjongens jonger dan zestien jaar, voorzover ze niet wegens onvoldoende capaciteiten, luiheid of wangedrag naar de gewone kinderhuisschool of op een ambacht waren gestuurd. De kweekschoolmeester en de mathesisinstructeur bepaalden welke jongens toelatingsexamen voor de Fundatie mochten doen. Hun keuze leidde vrijwel steeds tot opname.

Het Reglement legde vast dat de kwekelingen zouden worden opgevoed in de Nederduits-gereformeerde godsdienst. Zij zouden hun eervol ontslag en hun uitzet pas kunnen krijgen na hun belijdenis. Deze bepaling weerspiegelt de gewoonten in de betrokken kindertehuizen. In het testament van de vrijvrouwe komt deze bepaling echter niet voor. Misschien achtte zij deze christelijke opvoeding vanzelfsprekend, of misschien vond zij religie niet zo belangrijk.

Familieachtergronden

Maria Duijst van Voorhout, vrijvrouwe van Renswoude, stierf op 26 april 1754. Zij was geboren in januari 1662 en zij bereikte dus de ouderdom van 92 jaar, een zeer hoge leeftijd, zeker tegen de achtergrond van haar familiegeschiedenis. Haar broertjes stierven in de wieg, haar moeder overleed in 1665 in het kraambed en haar vader stierf in 1674.

Beide ouders, Hendrik Duijst van Voorhout en Cornelia Rataller Doublet, kwamen voort uit aanzienlijke en welgestelde Delftse regentenfamilies. Na de dood van haar ouders bestond Maria's naaste familie alleen nog uit haar rijke grootmoeder van vaders kant Geertruijd van der Burgh, weduwe Duijst van Voorhout, en haar jongere zuster Geertruijd Duijst van Voorhout. Deze zuster zou in 1684 eveneens in het kraambed sterven en een dochtertje achterlaten dat niet

A. van Heusden, Maria Duijst van Voorhout (1662-1754). Regentenzaal Fundatie van Renswoude te Utrecht. Foto Iconographisch Bureau, negatief E 5045.

ouder dan zes jaar zou worden. De grootmoeder Geertruijd van der Burgh bereikte echter een in deze familie ongebruikelijk hoge leeftijd. Toen zij in 1686 overleed was zij ongeveer 80 jaar oud.

Maria werd door de nalatenschap van haar ouders en de te verwachten erfenis van haar grootmoeder een begeerlijke erfdochter. Zij huwde in 1681 de Leidse regent Dirk van Hoogeveen. Dit huwelijk bleef kinderloos. Haar echtgenoot overleed al in 1683, zodat zij, jong wees geworden, ook jong weduwe werd. [7]

Geen opwekkende familiegeschiedenis, wel een waardoor de 21-jarige weduwe eerder dan gebruikelijk de beschikking kreeg over haar ouderlijk erfdeel. Weduwen waren mondig en handelingsbekwaam, ook al waren ze jonger dan 25 jaar, de leeftijd waarop men in die tijd meerderjarig werd. Maria had na de dood van haar echtgenoot niet alleen de beschikking over haar vermogen, zij had ook geen toestemming meer nodig van voogd of voogdes voor een volgend huwelijk.

Twee jaar na de dood van haar eerste man huwde de toen 23-jarige Maria Duijst van Voorhout met de 26-jarige Frederik Adriaan baron van Reede, vrijheer van Renswoude. Hij was na de dood van zijn broers de laatste mannelijke telg van deze tak van de Van Reede's. Aldus had hij het bezit en de titels van zijn grootvader geërfd. Zijn enige nog levende zuster zou kinderloos sterven. Het huwelijk van Frederik Adriaan en Maria verenigde dus de bezittingen van twee uitstervende families.

Uit hun huwelijk werd een dochtertje geboren dat echter al op de leeftijd van veertien maanden stierf. Daarna bleef het huwelijk kinderloos. Frederik Adriaan overleed in december 1738, toen hij bijna 80 jaar oud was. Zijn gehele bezit liet hij na aan zijn ruim 76-jarige echtgenote.

Zo beschikte de vrijvrouwe op hoge leeftijd over de titels en bezittingen die bij de heerlijkheid Renswoude behoorden en bovendien over roerende en onroerende goederen ter waarde van minstens *f* 2.000.000,- uit haar eigen familiebezit. De huidige tegenwaarde van dit bedrag mag men wel op *f* 200.000.000,- schatten. [8] Een groot deel van dit vermogen bestond uit de nalatenschap van haar grootmoeder Geertruijd van der Burgh.

Dit enorme bezit, naast dat van het kasteel Renswoude met alle erbij behorende goederen, maakte de vrijvrouwe ongetwijfeld tot een van de rijkste ingezetenen van het land. Bovendien verleende de eigendom van de heerlijkheid Renswoude haar ook een gezaghebbende positie. Maria wist dat zij zonder nageslacht en zonder naaste familie zou sterven. Haar testament moet dan ook door allerlei belanghebbenden met spanning tegemoet zijn gezien.

De opstelling van het testament

Uit de gang van zaken bij de officiële opstelling van haar testament blijkt dat Maria Duijst van Voorhout vreesde dat het kon worden aangevochten. De Utrechtse

notaris Jacob van den Doorslagh moest zich op 11 maart 1749 met twee klerken naar haar woning aan het Janskerkhof begeven, ongeveer op de plaats van de huidige studentensociëteit PHRM.

De notaris kwam daar ter plechtige verzegeling van het testament dat zij een dag eerder had opgesteld en ondertekend zonder getuigen, hetgeen niet gebruikelijk was. Hij verzegelde het reeds dichtgenaaide testament, waarvan de volledige inhoud hem waarschijnlijk niet bekend geweest zal zijn. Er werd een bijlage aan het testament toegevoegd, die hij wel moest ondertekenen. Deze bijlage diende om het testament zo rechtsgeldig mogelijk te maken. De vrijvrouwe herhaalde enkele bepalingen uit haar testament, namelijk dat zij haar verwanten onterfde en dat ieder van haar legatarissen die haar testament zou aanvechten, daardoor zijn of haar legaat zou verspelen, zelfs 'als eenige solenniteijten, na regten nodig, mogten geomitteerd zijn'. Haar executeurs-testamentair kregen met uitdrukkelijke uitsluiting van alle anderen de meest 'ample' en volstrekte volmacht tot regeling van haar nalatenschap. De notaris tekende bij dit alles aan dat zij 'gesond van lichaam, met ons gaande en staande, mitsgaders haar verstand en uitsprake wel machtig en gebruikende' voor hem was verschenen. [9]

De oude dame verwachtte blijkbaar opschudding na haar overlijden en wilde zo weinig mogelijk ruchtbaarheid geven aan de inhoud van haar laatste wil. Toch pasten de meeste bepalingen in haar testament bij wat in haar positie gebruikelijk was. Om te beginnen respecteerde zij de wens van haar in 1738 overleden echtgenoot Frederik Adriaan baron van Reede, vrijheer van Renswoude en vermaakte zij de vrije heerlijkheid Renswoude met bijbehorende goederen aan diens favoriete achternicht Jacoba Pijnssen van der Aa, weduwe Taets van Amerongen. Tot op heden is het kasteel in handen van deze familie gebleven. Ook liet zij de in haar kringen gebruikelijke legaten na aan haar personeel en aan de Waalse kerk, waarvan zij lidmaat was. Bij de legaten aan haar vrienden en verwanten ging het vaak om vrouwen. Zelfs bij mannelijke legatarissen werd nogal eens hun reeds overleden moeder als reden voor het legaat vermeld. Dit kan wijzen op een grote vriendinnenkring, of op een gevestigde positie binnen de 'dames-society'. De legaten aan enkele kerkelijke en liefdadige instellingen waren bestemd voor onderwijs aan arme kinderen. Ook uit een eerdere schenking aan de kerk van Renswoude blijkt dat dit haar na aan het hart lag. [10]

Bijzondere aandacht verdient een groot legaat van *f* 10.000,- aan Johan Hendrik Strick van Linschoten, heer van Polanen. Deze Utrechtse patriciër was een goede bekende van de vrijvrouwe. Hij had de helft gehuurd van het huis dat zij aan het Korte Voorhout in Den Haag bezat. Hij was onder andere regent van het Utrechtse Stads Ambachtskinderhuis. Mogelijk speelde zijn goede verstandhouding met de vrijvrouwe een rol bij haar benoeming van dit huis tot een van haar erfgenamen, een benoeming waarmee zij het deftiger Utrechtse Burgerweeshuis passeerde.

De gezamenlijke legaten, exclusief de bezittingen die aan de heerlijkheid Renswoude waren verbonden, bedroegen ongeveer *f* 350.000,-. Voor de drie erfgenamen, het Haagse Burgerweeshuis, het Weeshuis der Gereformeerden binnen Delft en het Utrechtse Stads Ambachtskinderhuis, zou daarna nog ruimschoots voldoende overblijven om de opdracht van de vrijvrouwe te kunnen uitvoeren.
Sommige legaten moeten bedoeld zijn geweest als drempel tegen mogelijke aanspraken op haar nalatenschap. Ondanks alle voorzorgen werd het testament aangevochten.

De opening van het testament

Op 1 mei 1754, vijf dagen na de dood van Maria Duijst van Voorhout, verschenen twee van haar executeurs-testamentair vergezeld van twee andere heren bij Jacob van den Doorslagh, de Utrechtse notaris die het testament vijf jaar eerder verzegeld had. Deze twee executeurs, Dirk Woertman en Everard van Wachendorff, vervulden in de stad Utrecht belangrijke functies. Zo maakten beiden deel uit van de vroedschap. De derde executeur-testamentair, Francois van Limburgh, was afwezig, want hij woonde in Den Haag en als oud man was de lange reis voor hem bezwaarlijk. De twee andere heren waren Johan Diederik van Slingeland en François Doublet. Slingeland was gehuwd met Petronella van der Burgh, een verwante van Maria's grootmoeder Geertruijd van der Burgh. François Doublet stamde af van een halfbroer van Maria's overgrootvader Doublet. Deze heren vertegenwoordigden de naaste verwanten.
De notaris opende het testament en las het voor. De verwanten hoorden toen dat zij waren onterfd en dat niet alle verwanten legaten kregen. Zo kreeg Petronella van der Burgh het grote huis van de vrijvrouwe aan het Voorhout in Den Haag, maar François Doublet kreeg niets. Het belangrijkste deel van de nalatenschap ging geheel onverwachts naar buitenstaanders. Hoe onthutst de familie is geweest, blijkt uit de verhalen die over de vrijvrouwe de ronde gingen doen.
Er is een verhaal, verteld door 'een neef van een executeur-testamentair' aan de eerste rentmeester van de Haagse Fundatie dat de vrijvrouwe aanvankelijk een opleiding van adellijke jongelingen zou hebben gewild. Maar omdat iemand haar in 1747 had verteld dat in dat geval haar vermogen naar het Huis van Oranje zou gaan, zou zij haar plannen hebben gewijzigd. [11] De rentmeester van de Haagse Fundatie, een Van der Goes, was in de verte geparenteerd aan de vrijvrouwe. Zijn familie behoorde in de achttiende eeuw tot de meer verlichte patriciërs. Maar zelfs deze Van der Goes vond Maria's testament zo merkwaardig dat hij dit onzinnige verhaal - want van een recht van de Oranjes op dergelijke nalatenschappen kon geen sprake zijn - in ernst doorvertelde.
Een ander sterk verhaal betrof een schijndood van de vrijvrouwe. De vrijvrouwe lag

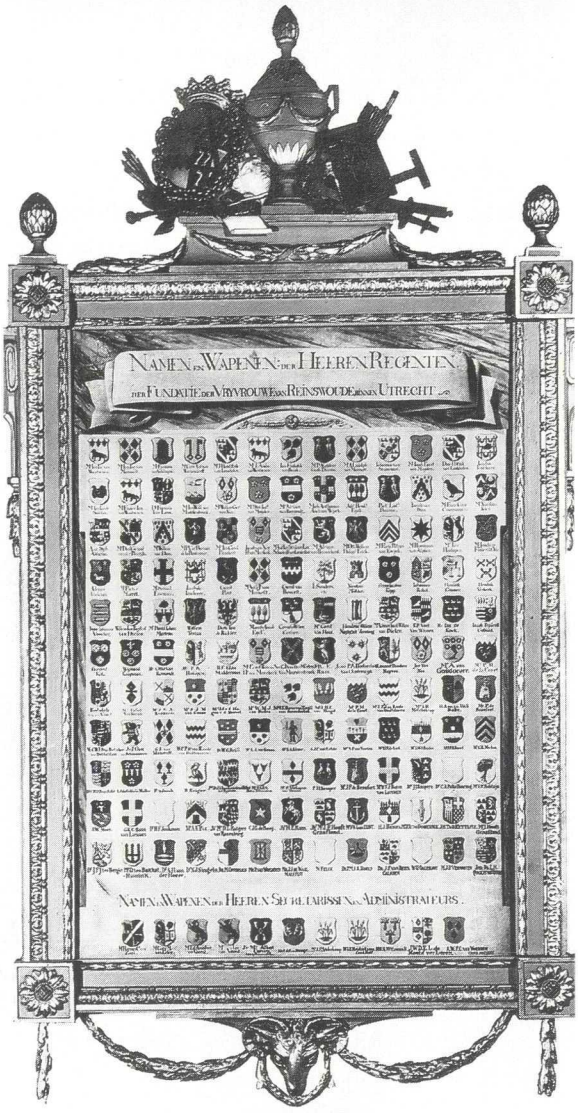

Wapenbord van de regenten, regentenzaal van de Utrechtse Fundatie. Foto GAU, TA Zh 2.30, negatief C 33.699.

voor dood terneer, terwijl de verzamelde familieleden de gebruikelijke gesprekken voerden waarin de nalatenschap een belangrijke rol speelde. De vrijvrouwe hoorde dit alles aan en - wonderbaarlijk genezen - zou zij hebben besloten de ruziënde achterachter-neven en -nichten te onterven. [12] Dit verhaal zegt meer over de verbijstering van de familieleden dan over de persoon van de vrijvrouwe. Het verhaal ontstond op een moment dat de (uiterst zelden voorkomende) schijndood hevig in de publieke belangstelling stond. [13]

De overlevering beschrijft de vrijvrouwe als een excentrieke pijprokende oude dame. [14] Misschien is dit beeld aan dezelfde verbazing te wijten, maar het kan correct zijn.

De verwanten moeten dus zeer teleurgesteld zijn geweest. Het is dan ook begrijpelijk dat de mogelijkheid een groot deel van haar vermogen in handen te krijgen, werd aangegrepen door degenen die meenden aanspraak te kunnen maken op de erfenis van haar grootmoeder Geertruijd van der Burgh. Dat waren overigens niet de onterfde familieleden.

Grootmoeder Geertruijd van der Burgh

Geertruijd van der Burgh was bijna 70 jaar vóór haar kleindochter in oktober 1686 overleden. Haar toenmalige nabestaanden waren haar achterkleindochtertje Geertruij Cornelia van der Moer, kind van haar overleden kleindochter Geertruijd Duijst van Voorhout en Julius van der Moer, en haar kleindochter Maria Duijst van

Voorhout met haar dochtertje Johanna Maria. Maria, Frederik Adriaan en Julius van der Moer waren aanwezig bij de opening van Geertruijd van der Burghs testament. Ook aanwezig was Paulus Durven, een advocaat wiens broer, een geneesheer, Geertruijd van der Burgh had bijgestaan tijdens haar laatste ziekte. [15] Paulus Durven was een van Geertruijds executeurs-testamentair. De gebroeders Durven moeten dus goed op de hoogte zijn geweest van Geertruijds laatste beslommeringen.

Zij wenste haar rijke nalatenschap in gelijke porties na te laten aan haar kleindochter Maria Duijst van Voorhout en aan haar achterkleinkind Geertruij Cornelia van der Moer. Dat was ook wat men mocht verwachten, want toen Maria's vader Hendrik in 1674 was overleden, was zijn moeder Geertruijd van der Burgh als laatste familielid van de twee zusjes Duijst van Voorhout overgebleven. Zij heeft zich waarschijnlijk met hun opvoeding beziggehouden en vermoedelijk had zij ook zeggenschap bij hun huwelijken.

Beide meisjes trouwden voordat zij mondig waren met heren uit hun eigen milieu. Geertruijd huwde Julius van der Moer, lid van de Delftse vroedschap, en Maria huwde in 1681 Dirk van Hoogeveen, lid van de vroedschap van Leiden. De dood van Maria's zuster Geertruijd en Maria's tweede huwelijk met Frederik Adriaan van Reede van Renswoude waren voor Geertruijd van der Burgh aanleiding geweest haar testament te herzien.

Haar nalatenschap aan haar tweejarig achterkleinkind Geertruij Cornelia van der Moer had zij geregeld zoals gebruikelijk was. De vader zou het erfdeel beheren tot het meisje mondig zou zijn of totdat zij een kind had gekregen. Hij stond in de gunst want hij was ook een van de executeurs-testamentair van Geertruijd van der Burgh. Aan de nalatenschap aan de 24-jarige, hertrouwde en moeder geworden kleindochter Maria Duijst van Voorhout waren echter stringente bepalingen verbonden. Zij erfde wel de helft van het grootmoederlijk vermogen, maar 'onder die conditie dat alle deselve goederen sullen blijven onder de directie van de Heeren Executeurs van mijne uijterste wille, (...) voorwaarts beleijt en tot capitalen gebragt, ter tijd en wijle den voorsz. Heer van Renswoude deser wereld mogte overlijden'. [16] Pas na de dood van Frederik Adriaan zou de erfenis dus aan Maria toevallen. Zelfs het vruchtgebruik ervan was haar ontzegd. Ook had Geertruijd van der Burgh bepaald dat als een van haar twee erfgenamen kinderloos zou overlijden, de andere de gehele nalatenschap zou moeten krijgen, maar met dezelfde beperking wat de vrijheer betreft voor het geval dat Maria de laatste overlevende zou zijn. Ook verder wemelde het testament van bepalingen die moesten voorkomen dat Frederik Adriaan ooit direct of indirect zeggenschap over Geertruijd van der Burghs erfenis zou kunnen krijgen.

Maria's nichtje overleed jong. Haar helft van de grootmoederlijke nalatenschap viel dus toe aan Maria Duijst van Voorhout. En ook dat deel bleef dus onderworpen aan dezelfde bepaling als Maria's eigen portie. Intussen mocht de op deze wijze buiten

spel gezette kleindochter wel testamentair beschikken over het aldus geblokkeerde vermogen, maar alweer onder voorwaarde dat 'noijt enige goederen uijt mijnen boedel (...) sullen mogen comen aan de voorn. Heere van Renswoude'. Door dit alles werd Geertruijd van der Burghs gehele erfenis ongeveer een halve eeuw geblokkeerd. Het vermogen moet in die tijd door rente op rente ongeveer zijn verdubbeld. [17]

De nalatenschap werd pas opvraagbaar toen Frederik Adriaan van Renswoude in december 1738 overleed. Maria was toen al 76 jaar. Het beheer over de nalatenschap had berust bij de executeurs-testamentair van haar grootmoeder: aanvankelijk Paulus Durven en Julius van der Moer en na de dood van deze laatste door een zekere Adriaan Groenewegen, boekhouder van de VOC. Deze heren hadden zelf hun opvolgers mogen benoemen.

Het geheimzinnige codicil

De beheerders van de nalatenschap verzetten zich tegen de aanspraken van Maria, maar na een kort proces kreeg zij het vermogen dan toch eindelijk in 1739 in handen. Hiermee waren echter nog niet alle problemen opgelost, want Geertruijd van der Burgh had ook nog een codicil nagelaten dat pas na de dood van Maria geopend mocht worden. De vrijvrouwe, die toch al meer dan 50 jaar op kwetsende wijze buiten spel was gezet, moest wel vrezen dat de onbekende inhoud afbreuk zou kunnen doen aan haar eigen testamentaire wilsbeschikking. Haar bange vermoedens blijken uit haar poging door middel van legaten een dam op te werpen tegen aanspraken van personen die mogelijk door het codicil zouden worden begunstigd. Zij had bepaald dat ieder die haar testament zou aanvechten een eventueel legaat zou verspelen. Niet alleen de naam Van der Burgh, verwanten van de grootmoeder, maar ook de naam Durven, verwanten van executeur Durven, komt nogal eens voor bij haar legatarissen. De zinsnede in de bijlage bij haar eigen testament over de 'solenniteijten, na regten nodig', die 'geomitteerd' konden zijn, geeft blijk van haar bezorgdheid.

Deze bezorgdheid bleek terecht. Toen na de dood van de vrijvrouwe het codicil van haar grootmoeder in mei 1754 werd geopend, bleek de inhoud toch nog onverwacht. Geertruijd van der Burgh had in het grijze verleden voorzieningen getroffen voor het geval dat zowel haar kleindochter Maria Duijst van Voorhout als haar achterkleindochter Geertruij Cornelia van der Moer zonder nageslacht zouden overlijden. In dat geval mocht, volgens het codicil, Maria's testament alleen gelden voor haar eigen helft van grootmoeders nalatenschap. Geertruijds executeurs-testamentair Durven en Groenewegen zouden de andere helft moeten krijgen.

De kwestie van de rechtsgeldigheid van Geertruijd van der Burghs codicil uit 1686 bleek ingewikkeld. De vrijvrouwe had al haar familieleden langdurig overleefd, en jarenlang het volle bezit van haar grootmoeders erfenis genoten. Het proces tegen

haar laatste wil, aangespannen door leden van de families Durven en Groenewegen, liep tenslotte uit op afkoop van hun aanspraken. De afkoopsom van *f* 300.000,- betrof dus de helft van het vermogen dat de vrijvrouwe van haar grootmoeder had geërfd.

Geertruijd van der Burghs testament toont niet zozeer onwil jegens Maria Duijst van Voorhout, het geeft veeleer blijk van een hevige aversie tegen Frederik Adriaan van Reede van Renswoude. Hij was van uitstekende huize, bekleedde een vooraanstaande positie, had prettige omgangsvormen en bezat vele andere kwaliteiten. Toch is deze aversie wel te verklaren. Het eerste (en enige) kind werd wel wat vroeg na de huwelijkssluiting geboren. Verder bestond er een diepgewortelde tegenstelling tussen de orangisten, waartoe de Van Reede's behoorden, en de staatsgezinde Duijst van Voorhouts. Ook de financiële behoeften en de levenswijze van Frederik Adriaan van Renswoude kunnen een steen des aanstoots hebben gevormd.

Het huwelijk

Eind juni 1685 gingen Maria Duijst van Voorhout en Frederik Adriaan van Reede van Renswoude in ondertrouw. De datum en plaats van het huwelijk zijn niet bekend, maar het zal wel snel na de ondertrouw hebben plaatsgevonden, want minder dan acht maanden na de ondertrouw werd een dochtertje geboren. [18] Het was een levensvatbaar kind, dat wel zeer jong zou overlijden, maar dat geen 'couveusekindje' kan zijn geweest. Men mag daarom een wat te vroegtijdig huwelijksgenot veronderstellen, dat aanstoot kan hebben gegeven.

Het kind werd Johanna Maria genoemd, in afwijking van de gewoonte om de eerste dochter naar de moeders moeder te vernoemen (in dit geval naar Cornelia Rataller Doublet) of naar een familielid met wie bijzondere banden bestonden, bijvoorbeeld door een persoonlijke relatie of door een te verwachten erfenis (in dit geval naar Geertruijd van der Burgh). Het dochtertje van Maria's jongere zuster was wel op de gebruikelijke wijze vernoemd, het heette dan ook Geertruij Cornelia. Alles wijst erop dat Maria's huwelijk leidde tot een conflict binnen haar familie. Maar niet alleen de vroegtijdige geboorte van Johanna Maria kan een factor geweest zijn. Grootmoeder Van der Burgh had meer redenen om Maria's tweede huwelijk af te keuren.

Op het eerste gezicht deed Maria Duijst van Voorhout een goed huwelijk: Frederik Adriaan baron van Reede, vrijheer van Renswoude, was een vooraanstaand en aantrekkelijk edelman. Zijn vermogen bestond overwegend uit onroerende goederen: het kasteel te Renswoude met de daaraan verbonden landerijen, hofsteden en heerlijke rechten, en waarschijnlijk ook uit elders gelegen goederen. [19] Daarnaast bezat 'Renswou', zoals hij in de wandeling genoemd werd, een niet in geld uit te

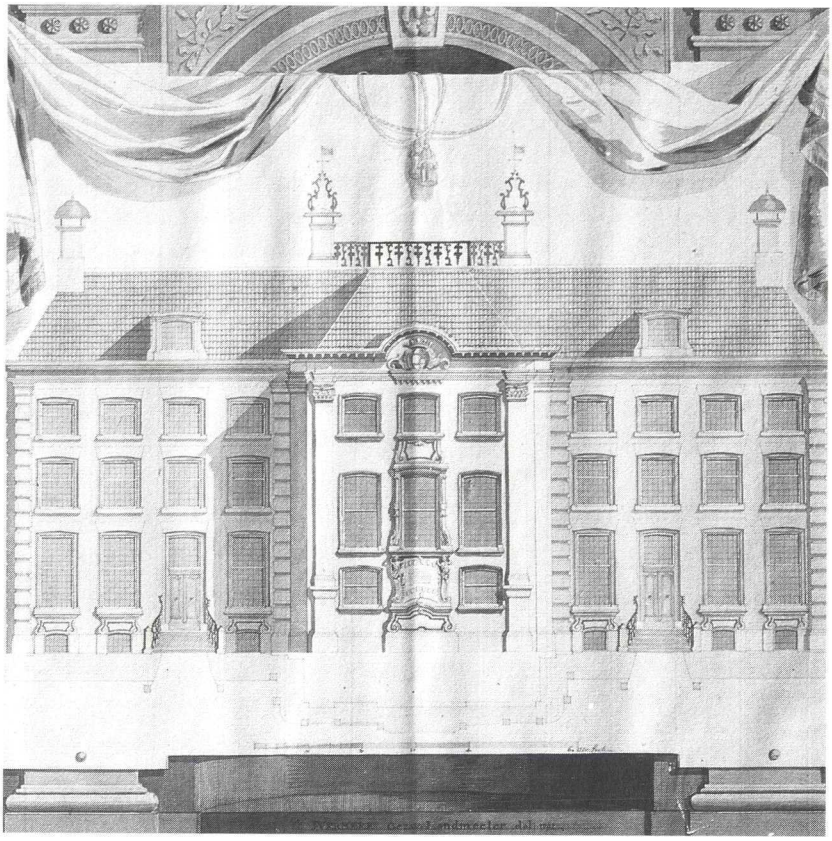

J. Vermeer, Opstal en plattegrond van de Fundatie van Renswoude te Utrecht, 1792 (detail). Fundatie van Renswoude, Utrecht. Fotodienst Gemeente Utrecht.

drukken kapitaal: zijn adellijke herkomst en zijn rang als baron, waartoe zijn grootvader Johan van Reede door de Engelse koning Karel I was verheven, met vooral ook de aan zijn positie als vrijheer van Renswoude verbonden status en voorrechten, benevens een goede entree bij het stadhouderlijk en dus na 1688 ook Engelse hof.

Het huwelijk met een erfdochter uit het rijke Delftse patriciaat betekende een welkome en noodzakelijke aanvulling van zijn inkomsten. Zijn positie en royale levenswijze brachten vele kosten met zich mee en de opbrengst van zijn goederen was waarschijnlijk niet voldoende om daarin te voorzien. Zijn familie bezat weinig liquide middelen, dus een aanvulling kon hij goed gebruiken. [20] Hij leende dan ook van zijn echtgenote. [21] Al was Maria's grootmoederlijk erfdeel geblokkeerd, door haar ouderlijk erfdeel beschikte zij over een eigen vermogen. Zij had zich bij haar huwelijk het beheer van haar goederen uitdrukkelijk voorbehouden. [22] De leningen liepen tenslotte zo hoog op dat hij haar op 14 januari 1730 tot zijn enige en universele erfgename benoemde, ter verrekening van de door haar voorgeschoten kapita-

len. [23] Bovendien kreeg zij toen bij wijze van 'praelegaat' onmiddellijk de beschikking over alle goederen die tijdens het huwelijk waren verkregen.

Geertruijd van der Burgh zal hebben voorzien dat de nieuwe echtgenoot van haar kleindochter zou willen putten uit het Delftse vermogen. Zij heeft daarin wel gelijk gekregen, maar de vrouwe van Renswoude beheerde haar zaken tenslotte beter dan haar grootmoeder verwacht zal hebben.

Nog een oorzaak voor Geertruijd van der Burghs aversie tegen Frederik Adriaan van Renswoude kan liggen in de diepgaande controverse tussen de staatsgezinde regenten, voor wie de dood van Willem II in 1650 een opluchting was geweest, en de prinsgezinden die in 1672 triomfantelijk weer in het zadel kwamen. Frederik Adriaans adellijke grootvader Johan van Reede was een actief orangist geweest. Hij had onmiddellijk nadat hij in 1674 in de Staten van Utrecht was benoemd, het initiatief genomen om aan Willem III het erfelijk stadhouderschap op te dragen. Daarvoor was hij beloond met de verheffing van zijn bezitting Renswoude tot vrije heerlijkheid.

Johan Duijst van Voorhout, de echtgenoot van Geertruijd van der Burgh, was echter een belangrijk staatsgezind leider geweest. Hij had zich als burgemeester van Delft laten gelden in de Staten van Holland. Toen het conflict tussen stadhouder Willem II en de Staten van Holland in 1650 openlijk uitbarstte en zelfs uitliep op een stadhouderlijk beleg van Amsterdam, was hij door de prins uit zijn functies ontzet en opgesloten op Loevestein. De plotselinge dood van de stadhouder in 1650 maakte een voorlopig eind aan deze vete, maar het conflict liet pijnlijke littekens na. Het huwelijk van zijn kleindochter met een telg uit de tegenpartij moet voor haar grootmoeder een verloochening van haar geslacht hebben betekend.

De verhouding tussen de echtelieden

Wat heeft Maria Duijst van Voorhout bewogen tot een huwelijk dat zozeer inging tegen de traditie, de belangen en de smaak van haar familie? Misschien de glans van een leven in de hoogste kringen, gepaard aan een stormachtige verliefdheid op een aantrekkelijk, royaal en ontwikkeld man? Want Frederik Adriaan was een edelman die zich gemakkelijk bewoog, ondogmatisch, een bon-vivant die zijn taken als provinciaal bestuurder en diplomaat paarde aan interesse voor nieuwe ontwikkelingen. [24]

Door zijn functie als Gedeputeerde ter Staten-Generaal voor het gewest Utrecht diende hij in Den Haag over gepaste woonruimte te beschikken. Hij voerde er als gehuwd man een grote staat: er was sinds 1709 een royaal pand aan de Korte Vijverberg, door Maria gekocht, en wat later ook een groot huis aan het Lange Voorhout. [25] Daarnaast bezat het echtpaar een pand aan het Utrechtse Janskerkhof, schuin tegenover het gebouw van de Staten van Utrecht, waarvan Frederik Adriaan

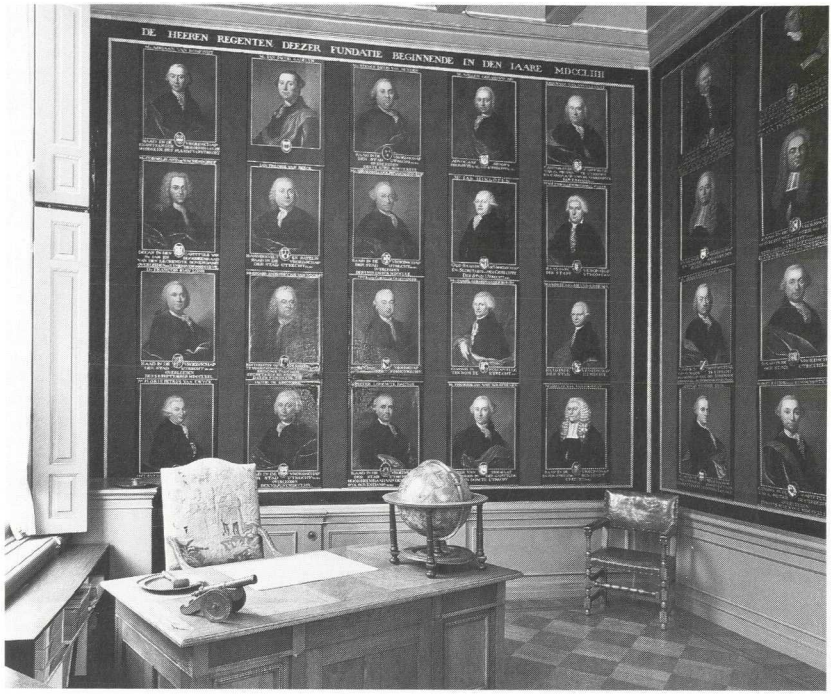

Portrettenkamer Fundatie van Renswoude te Utrecht met regentenportretten. Fotodienst Gemeente Utrecht, negatief C 30.816.

langdurig voorzitter was, en uiteraard het kasteel Renswoude. Zowel in Utrecht als Den Haag was 'Renswou' een bekende verschijning. Hij ging gemakkelijk om met personen van geringere stand. Zo noodde hij Anthonie van Leeuwenhoek, de Delftse natuuronderzoeker die Maria sinds haar jeugd gekend moet hebben, herhaaldelijk op het kasteel te gast. Hij en zijn echtgenote onderhielden ook schriftelijk contact met Van Leeuwenhoek over natuurwetenschappelijke onderwerpen. [26]

Zijn standgenoten vonden hem een man van de wereld, welwillend, vrijgevig, integer, maar ook iemand die wat al te zeer hechtte aan een plezierig leventje en die het in zijn gemakzucht aan kracht ontbrak om zijn standpunt door te zetten. [27] Het in de Utrechtse Fundatie aanwezige portret dat omstreeks zijn huwelijk van hem werd geschilderd, toont een zwierig edelman, en niet een geharnaste militair, zoals andere Van Reede's zich lieten afbeelden.

Deze vrijheer van Renswoude was geen scherpslijper, niet op moreel en niet op religieus gebied. Hij gaf in 1711 toestemming tot de bouw van een rooms-katholieke 'schuurkerk' op zijn goederen. [28] In 1727 deed een gerucht de ronde dat hij en zijn echtgenote met het Jansenisme zouden heulen. [29] Zij golden dus niet als orthodoxe lidmaten van de Nederduits-gereformeerde kerk.

In 1730 kwam er een plotseling einde aan het aanzien en de goede naam van Frederik Adriaan van Renswoude. In Utrecht waren in januari enkele mannen

gepakt die schuldig werden bevonden aan sodomie (homoseksuele handelingen). De verhoren leidden tot een golf van beschuldigingen en veroordelingen die zich wijd en zijd over het land uitstrekte. Al snel viel tijdens de verhoren de naam van 'Renswou' en spoedig werd deze naam ook door beschuldigden in Den Haag genoemd. De aanwijzingen tegen hem zijn overtuigend [30], maar zijn positie als vrijheer en zijn lidmaatschap van de Utrechtse Ridderschap plaatsten de toen 71-jarige heer van Renswoude boven de jurisdictie van het Utrechtse Hof en vrijwaarden hem van vervolging. Wel was hij zijn reputatie kwijt en in Den Haag werden door 'het grauw' dreigementen tegen hem geuit. Hij nam ontslag als Utrechts Gedeputeerde ter Staten-Generaal en onttrok zich aan lastige vragen door uit te wijken naar zijn goederen in Kleef. Hij keerde pas terug toen de gemoederen waren bedaard. Daarna vestigde hij zich in Renswoude; hij leidde er de rest van zijn leven een teruggetrokken bestaan, al kwam hij een enkele maal nog wel eens in de stad Utrecht. [31]

Intussen had zijn echtgenote zich niet laten kennen. Zij bleef nog enige tijd in Den Haag en voorkwam daarmee misschien vernielingen aan de panden aan de Vijverberg en het Lange Voorhout. Beide panden behoorden tot de tijdens het huwelijk verworven goederen; zij had er kort tevoren als praelegaat de volle beschikking over gekregen. Het pand aan de Vijverberg werd in 1733 verkocht, [32] en vermoedelijk is dit omstreeks die tijd ook met het pand aan de Lange Voorhout gebeurd. Daarna heeft ook Maria voornamelijk in Renswoude en Utrecht domicilie gekozen, al hield zij de helft van een woning aan het Korte Voorhout tot haar beschikking.

Door de dood van Frederik Adriaan op 12 december 1738 werd Maria Duijst van Voorhout regerend vrijvrouwe van Renswoude. Onder deze naam zou zij nog vijftien jaar leven en na haar dood zou zij ook zo bekend blijven. Door het overlijden van haar echtgenoot kreeg zij bovendien eindelijk de beschikking over haar grootmoederlijk erfdeel. Zij was te oud om uitbundig van haar bezit te genieten, maar niet te oud om er een originele bestemming aan te geven.

Karakter en opvattingen van Maria Duijst van Voorhout

'Verstandig, schrander en bekwaam', dat waren de eisen die de vrijvrouwe stelde aan de jongens die tot haar Fundaties zouden worden toegelaten. Het zijn haar eigen woorden in haar testament. Zij heeft deze eigenschappen dus belangrijk gevonden. Voldeed zij zelf aan deze kwalificaties? Op hoge leeftijd ongetwijfeld: zij beheerde haar vermogen verstandig en bekwaam en haar laatste wil getuigt van grote schranderheid. Op de jonge Maria Duijst van Voorhout zijn deze kwalificaties waarschijnlijk niet allemaal even toepasselijk, want dan had zij haar grootmoeders reactie beter ingeschat bij de plannen voor haar tweede huwelijk. In haar jeugd blijkt vooral een zekere mate van eigenzinnigheid, een eigenschap die haar op hoge leeftijd niet verlaten heeft, getuige de door haar testament gewekte opschudding.

Eigenzinnig zette zij in 1685, toen zij 23 jaar was, de stap die haar grootmoeder zozeer schokte. Als weduwe kon zij huwen met wie zij wilde. Misschien sloot zij haar tweede huwelijk uit verliefdheid, misschien ten gevolge van een vlaag van lichtzinnigheid, misschien verlangde zij naar status of naar een afwisselend en onburgerlijk leven. Dit huwelijk leek in elk geval niet verstandig; haar nieuwe echtgenoot bleek inderdaad 'van kale adel'. [33] De extreme reactie van Geertruijd van der Burgh moet Maria Duijst van Voorhout haar hele verdere leven hebben dwarsgezeten. Haar grootmoeders vrees dat de libertijnse echtgenoot haar vermogen zou opsouperen werd tenslotte niet bewaarheid: in 1730 vond een verrekening plaats die Maria zekerheid verschafte over terugbetaling van de uit haar ouderlijk erfdeel voorgeschoten bedragen.

Maria was niet alleen eigenzinnig, maar ook loyaal. Na het aanstootgevende huwelijk hield zij ondanks de ongemakkelijke positie waarin het testament van haar grootmoeder haar had gebracht, haar relaties met Delft in stand. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de contacten met Anthonie van Leeuwenhoek. Ook de benoeming in 1749 van een Delftenaar tot een van haar executeurs-testamentair wijst op banden met haar geboortestad. [34] Zelfs met leden van de familie Durven, die zo kwetsend in de gunst had gestaan bij haar grootmoeder Geertruijd van der Burgh, bestond een vriendschappelijke relatie: twee kinderen van een Geertruijd Durven werden naar haar en haar echtgenoot Maria en Frederik Adriaan genoemd. [35]

De contacten met Van Leeuwenhoek tonen een gemeenschappelijke intellectuele interesse van de echtelieden, die hun saamhorigheid bevorderd zal hebben. De beschikbare gegevens wekken de indruk van een zekere loyaliteit over en weer. De door haar familie verguisde echtgenoot participeerde op zijn minst enigermate in de contacten van zijn vrouw met haar geboortestad; de echtgenote van haar kant liet in 1730 de in opspraak gekomen man niet publiekelijk vallen en zij hield jaren na zijn dood in haar testament rekening met zijn wensen. Maar het moet een huwelijk zijn geweest met de nodige spanningen. De financiële behoeften van de vrijheer gaven daar aanleiding toe en ook zijn levenswijze zal niet altijd de instemming van zijn echtgenote hebben gehad. Constantijn Huijgens jr noteerde in 1689 een klacht van Van Reede dat zijn vrouw vaak begon te ruziën 'eer hij se ter deegh gekust had'. [36] Angst voor een nieuwe zwangerschap, die door Maria's ervaringen met haar in het kraambed overleden moeder en zuster zeer voorstelbaar is, kan hierbij een rol hebben gespeeld, maar ook 'sodomitische' genoegens van de echtgenoot kunnen toen al de oorzaak zijn geweest van spanningen.

Het jaar 1730 betekende voor de vrouwe van Renswoude een keerpunt in haar positie binnen het huwelijk. In januari had haar echtgenoot het testament gemaakt waarin hij haar tot zijn universele erfgename benoemde en zij onmiddellijk de beschikking kreeg over de tijdens het huwelijk verworven goederen. Bovendien mocht zij al vanaf die datum testamentair beschikken over zijn nalatenschap, ook in

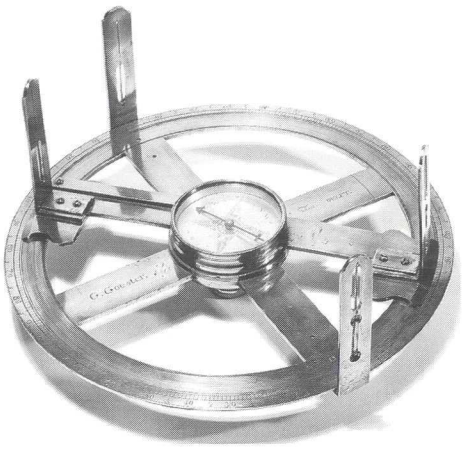

Hollandse cirkel 18e eeuw. Instrument voor landmeten. Bruikleen van Fundatie van Renswoude aan Utrechts Universiteitsmuseum. Foto Universiteitsmuseum.

geval zij vóór haar man zou overlijden. [37] Deze echtelijke afrekening stelde de vrijheer in financiële zin onder toezicht van zijn echtgenote. Kort erna barstte het schandaal los waarvoor hij vluchtte en dat hem tot een rustig leven dwong.
Na deze ingrijpende gebeurtenissen was Maria Duijst van Voorhout al snel bezig met haar testament. Reeds in 1731 gingen haar gedachten in een richting die paste bij haar veel latere definitieve wilsbeschikking. Zij onderhield in dat jaar een briefwisseling met haar toekomstige executeur-testamentair Van Limburgh, waarin 't weeshuis ter sprake kwam. [38] Zij was toen nog steeds in afwachting van het vermogen van haar grootmoeder, maar zij mocht er wel testamentair over beschikken. Het probleem van haar ingewikkelde nalatenschap moet haar zeer hebben beziggehouden.
Haar besluit om haar nalatenschap grotendeels te bestemmen voor de opleiding van arme jongens is wel toegeschreven aan kinderliefde. [39] Hierop zou bijvoorbeeld de verzorging van een arm meisje tijdens haar laatste levensjaren wijzen. Deze kinderliefde is echter twijfelachtig. De vrijvrouwe had zich in 1751, op verzoek van de diaconie vam Renswoude, het lot aangetrokken van een ongeveer vierjarig meisje dat naast het lijk van een bedelares was aangetroffen. [40] Op haar last werd het kind gedoopt als Geertje van Renswoude, dus met een in de familie van de vrijvrouwe welbekende voornaam. Zij trof echter geen maatregelen om het meisje na haar eigen dood te onderhouden. Toen de diaconie van Renswoude in 1754 bekend maakte dat de vrijvrouwe de zorg voor dit kind op zich had genomen, zorgden de drie erfgenamen, de Fundaties, er verder op de goedkoopste wijze voor; zij plaatsten het meisje op gemeenschappelijke kosten in het Utrechtse Stads Ambachtskinderhuis. [41]
Uit de wederwaardigheden van deze Geertje blijkt niet dat de vrijvrouwe een bijzondere liefde voor kinderen had. Het verzoek van de Renswoudse diaconie om het nergens thuis te brengen kind te onderhouden, kon zij in haar positie niet weigeren. Haar giften en legaten aan instellingen waren al evenmin bedoeld om arme kinderen te verzorgen, maar dienden om hen onderwijs te geven. Als zij weldaden aan kinderen had willen bewijzen, had zij haar vermogen zeker anders besteed. Verbetering van de soms erbarmelijke omstandigheden in wees- en kinderhuizen had in dat geval meer voor de hand gelegen en minder stof doen opwaaien, dan de bestemming van een opzienbarend groot vermogen voor de opleiding van slechts een deel van de jongens in de door haar aangewezen kinderhuizen. Immers, slechts

weinige verpleegden van de drie begiftigde instellingen profiteerden van haar nalatenschap. Voor de meisjes en voor de meeste jongens bleven de omstandigheden zoals voorheen.

Kinderliefde lijkt dus niet aannemelijk als uitgangspunt van haar testament. Wat heeft haar dan wel bewogen tot haar uitzonderlijke beschikking? Hoewel een afdoend antwoord hierop niet mogelijk is, geven de gebeurtenissen van haar tijdsgewricht wel een verklaring voor haar interesse in technische opleidingen.

Het vaderland in gevaar

De vrijvrouwe leefde lang, van 1662 tot 1754. In deze jaren zag zij het vaderland dikwijls ernstig bedreigd. Er waren riskante oorlogen met het opdringende Frankrijk, zoals de Oostenrijkse successieoorlog van 1740-1748. Deze oorlogen moeten haar hebben doordrongen van de kwetsbare positie van het land en van het Franse vernuft op het gebied van vestingbouwkunde en andere militaire technieken. De Franse inval in de Zuidelijke Nederlanden in 1744 betrok de Republiek bij de oorlog. De vrijvrouwe reageerde met een schenking van *f* 2500,- aan Frederik Adriaan graaf van Efferen voor de uitrusting van een compagnie infanterie 'ten dienste van de staat'. [42]

Tijdens haar leven werd het land echter niet alleen door militair geweld bedreigd. In de eerste helft van de achttiende eeuw veroorzaakten talrijke dijkdoorbraken ware rampen langs de grote rivieren. Bovendien werden de houten zeeweringen ondermijnd door de raadselachtige paalworm, een voorheen onbekend diertje dat enorme schade aanrichtte. Ogenschijnlijk stevige zeedijken braken onverwacht door. Velen zochten de oorzaak van deze ramp in een goddelijke straf voor de heersende lichtzinnigheid en onzedigheid, die in afwijking van het gedrag van de voorvaderen, vooral na de vrede van Utrecht in 1713 endemisch zou zijn geworden. [43] De plotseling ontdekte, veel voorkomende sodomiepraktijken, waarvan men zich vóór 1730 nauwelijks bewust was geweest, werden opgevat als oorzaak van de goddelijke toorn. Anderen zagen de bevordering van de natuurwetenschappen en de techniek als een betere remedie tegen deze rampen. Waarschijnlijk behoorden tot hen ook de heer en de vrouwe van Renswoude. [44]

Belangstelling voor de natuurwetenschappen

In de zeventiende en achttiende eeuw bestond er een levendige belangstelling voor de natuurwetenschappen, waarvan de spectaculaire vorderingen grote aandacht trokken. Niet alleen wetenschappelijke onderzoekers hadden hun bijdrage aan deze toegenomen kennis geleverd, maar ook praktizerende ingenieurs. De bekendste van hen was Simon Stevin (1548-1620). Deze had zich beziggehouden met water-

staatkunde, cartografie, zeevaartkunde en vestingbouwkunde, vakken die voor de toen jonge Republiek van groot belang waren. In Leiden was in 1600 op initiatief van prins Maurits de 'Duijtsche Mathematique' ontstaan als opleiding voor landmeters en militaire ingenieurs. Stevin had het leerplan ervoor opgesteld. Deze ingenieursopleiding was formeel niet aan de universiteit verbonden, maar de docenten werden ook aan de universiteit benoemd en de lessen vonden plaats in universitaire ruimten. Het onderwijs was niet in het Latijn, de universitaire voertaal, maar in het Nederlands. Belangstellenden uit allerlei bevolkingsgroepen konden het dus volgen. Er was grote belangstelling voor. De Duijtsche Mathematique verzorgde theoretisch en praktisch onderwijs, dat met een diploma kon worden afgerond. Universiteiten elders begonnen in die tijd ook met Nederlandstalig onderwijs in de toegepaste wiskunde, maar van echte opleidingen voor technische beroepen was toch geen sprake. De hogeschool van Franeker kwam er nog het dichtste bij: men nam er examens af in zeevaartkunde, landmeetkunde en vestingbouwkunde, maar praktische oefeningen ontbraken. [45]

Breuk tussen theorie en praktijk

Er bestond in de eerste helft van de zeventiende eeuw dus een wisselwerking tussen theorie en praktijk. Praktizerende technici konden kennis nemen van de vorderingen in de natuurwetenschappen, en zij konden er zelf aan bijdragen. Natuur en techniek waren in de prille Republiek der Verenigde Nederlanden terreinen die de warme belangstelling genoten van geïnteresseerden uit zeer uiteenlopende maatschappelijke groeperingen. Ook personen die de Latijnse school niet hadden gevolgd konden hieraan deel hebben.

Hierin kwam echter verandering. De mannen met een schootsvel voor, die aanvankelijk onder de studenten van de Duijtsche Mathematique te vinden waren, zou men er een eeuw later niet meer aantreffen. Het culturele leven werd vanaf de eerste helft van de zeventiende eeuw in toenemende mate een voornamelijk aristocratische aangelegenheid. Dit had ook gevolgen voor de natuurwetenschappen: ze werden steeds meer een zaak voor en door academici en aristocraten. De toepasbaarheid voor de praktijk leed hieronder. Rond 1600 was er nog nauwelijks verschil geweest tussen 'vernuftelingen' met en zonder academische opleiding, maar een halve eeuw later al was de beoefening van de mathesis overwegend een zaak van een universitair geschoolde elite geworden. [46] De Duijtsche Mathematique verloor het recht examens af te nemen. Zij werd in 1681 zelfs voor enige tijd gesloten. De Nederlandstalige lessen aan de universiteiten werden schaars of verdwenen geheel. Het publiek dat aan de universiteiten colleges in mathesis en fysica liep bestond in de achttiende eeuw bijna geheel uit zonen uit de betere kringen. Groningen kende in de eerste helft van die eeuw nogal wat extraneï die hun vermoedelijk elders

opgedane kennis aan de universiteit lieten examineren. Maar ook daar nam het aantal studenten uit eenvoudiger milieus af. [47] De voertaal in de mathesis werd Latijn of Frans. [48] Op den duur werd zo de verbreiding van wetenschappelijke kennis onder practici zeldzamer dan in de tijd van prins Maurits en Stevin het geval was geweest. De mathesis diende in de achttiende eeuw tenslotte vooral de gegoeden, die zich vermaakten met natuurkundige proeven.

Technische opleidingen

Ook Maria Duijst van Voorhout heeft deze ontwikkeling kunnen constateren. Sluis- en molenmakers, ingenieurs en architecten, chirurgijns en landmeters verwierven de benodigde kennis en vaardigheden veelal op traditionele wijze door zelfstudie en privaatonderwijs te combineren met leerperioden bij gevestigde bazen en meesters. [49] Voor een goede opleiding waren niet alleen geld en capaciteiten van belang, maar ook connecties om bekwame leermeesters te vinden. Dit laatste gold vooral voor de praktijkopleiding. Familieleden van beroepsbeoefenaars waren hierbij uitgesproken in het voordeel. En voor wie zich als zelfstandige wilde vestigen, gold dat nog sterker, want buitenstaanders werden door de bestaande familienetwerken en gildeverbanden tegengewerkt. Een nieuwe generatie bazen en meesters kwam nagenoeg uitsluitend voort uit de kring van de reeds gevestigden, waar men de beroepsgeheimen jaloers bewaakte. Voor nieuwkomers in het métier was het dus niet eenvoudig kennis en ervaring op te bouwen en ook wanneer dat wel gelukt was, bleek een carrière een zware opgave. Indiensttreding bij de overheidsdienst bood hen dan nog de beste kansen. Ingenieurs, dijkmeesters, landmeters en bouwkundigen konden trachten een aanstelling of opdracht te verwerven. Vooral in oorlogstijd bood het leger ook chirurgijns een goede positie. Maar ook hier speelden een gebrek aan relaties en connecties jongelieden van eenvoudige komaf parten.

Regentenzaal Utrechtse Fundatie van Renswoude. Fotodienst Gemeente Utrecht, negatief C 9.647.c.

Het is dan ook begrijpelijk dat de impulsen voor een modernisering van

het 'hoger beroepsonderwijs' meestal niet voortkwamen uit de kringen van de traditionele beroepsbeoefenaars. Ook de bestuurlijke en universitaire elite was weinig geïnteresseerd. Voorstanders van professionalisering moet men vooral zoeken onder de geschoolde middengroepen en kleinburgers. Onder hen bevond zich een relatief groot aantal dissenters, wellicht omdat de gereformeerde predikanten tot het midden van de achttiende eeuw over het algemeen wantrouwig stonden tegenover het natuurwetenschappelijk denken. [50]

De grote belangstelling voor de vorderingen op natuurwetenschappelijk gebied en de daarmee gepaard gaande behoefte aan een ondergrond van kennis van de mathesis vergrootte de vraag naar onderwijs dat aan die behoefte kon voldoen. Naast de stedelijke Latijnse scholen als voorportalen van de universiteit kwamen er 'Konst' scholen en 'Franse' scholen, een soort voortgezet onderwijs waar schoolhouders als particuliere ondernemertjes Frans, wis- en natuurkunde, boekhouden, aardrijkskunde en soms nog andere vakken onderwezen. Er was een grote diversiteit: de bekwaamheden van de meester bepaalden de vakken waarin men lessen kon volgen.

Zo ontstond in de achttiende eeuw een wildgroei aan onderwijsvormen. Van institutionele beroepsopleidingen was echter geen sprake. Een krachtig centraal gezag dat moderne beroepsopleidingen had kunnen bevorderen, ontbrak in de Republiek der Nederlanden. Alles hing dus af van plaatselijk en particulier initiatief. Maar het minutieuze onderscheid naar rang en stand, het gildesysteem en de familienetwerken belemmerden de opkomst van modern geschoolde beroepsbeoefenaars. Dit gold des te sterker voor wie niet uit een geëigend milieu afkomstig was, zoals bij de jongens in de door de vrijvrouwe aangewezen tehuizen het geval was.

Voorafgaande aan het initiatief van de vrijvrouwe waren er wel enkele pogingen gedaan om beroepsopleidingen te stichten. Hierbij ging het met name om opleidingen tot officier. Deze 'ridderacademies' of 'ruiterscholen' werden echter geen succes. De particuliere initiatiefnemers ondervonden te weinig steun van de overheid. Overigens mikten deze scholen uitsluitend op leerlingen uit de vooraanstaande kringen die traditioneel officieren leverden. [51]

Pas enkele decennia na de dood van de vrijvrouwe vonden de Fundaties navolging in de vorm van nieuwe beroepsopleidingen. In 1785 ontstond de Kweekschool voor de Zeevaart en in 1789 werden te Zutphen, Den Haag en Breda artilleriescholen gevestigd. Het aandeel van oud-leerlingen van de Fundaties van Delft en Utrecht in dit eerste georganiseerde militaire hoger beroepsonderwijs is opvallend groot. Vóór 1805 kunnen er aan de artillerieschólen niet meer dan in totaal twaalf tot vijftien instructeurs geweest zijn. Drie daarvan kwamen uit de Delftse en Utrechtse Fundaties, van wie er een zelfs directeur van de Groningse artillerieschool werd. Bovendien waren deze fundatie-pupillen in tegenstelling tot wat in het leger gebruikelijk was niet afkomstig uit officierskringen of families van ingenieurs

bij de genie. De oorlogsomstandigheden hebben hun kans op een eervolle loopbaan ongetwijfeld bevorderd. [52]

Betekenis

Tegen deze achtergrond is het testament van de vrijvrouwe nog steeds verbazingwekkend. Haar wens opleidingen te stichten voor beroepen die steunden op de opkomende techniek en op de jonge natuurwetenschappen was destijds zeer modern, en dat voor een dame op zo hoge leeftijd. Maar vooral verwonderlijk is haar optimistisch geloof in de capaciteiten van arme jongens, in het nut van scholing van jongens uit een bevolkingsgroep die volgens haar tijdgenoten en vele volgende generaties nederig, dankbaar en deugdzaam gehouden moest worden.

De achttiende-eeuwse Fundaties slaagden erin ondanks de maatschappelijke weerstand betrekkelijk veel jongens op te leiden tot goed geschoolde bekwame technici en geneeskundigen. Sommigen kwamen terecht in de waterbouwkunde, zoals uitdrukkelijk door de vrijvrouwe gewenst 'tot behoudinge van ons land', enkelen werden aangesteld bij de artillerie of de genie, anderen functioneerden als chirurgijn en tamelijk veel pupillen vonden een bestaan als technisch en wiskundig geschoold onderwijsgevende. [53]

Misschien heeft de vrijvrouwe de maatschappelijke statusverhoging van de pupillen niet voorzien, maar waarschijnlijk zou ze er geen bezwaar tegen hebben gehad. Haar eigen ervaring met Anthonie van Leeuwenhoek kan immers een reden zijn geweest voor haar optimistische kijk op de mogelijkheden voor bekwame jongens van eenvoudige afkomst. [54] De maatschappij was er echter nog lang niet rijp voor. Dank zij het door Maria Duijst van Voorhout nagelaten vermogen konden de Fundaties veel en langdurig investeren in de opleiding van hun kwekelingen. De politieke en militaire ontwikkelingen aan het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw leidden tot een grote behoefte aan technisch geschoold personeel, waardoor rangen en standen tijdelijk minder belangrijk werden. Daarna won het standsbesef het weer van het maatschappelijk utiliteitsdenken. Als de mentaliteit van de achttiende en de negentiende eeuw zich niet zo sterk tegen maatschappelijke stijging had verzet, dan had de vrijvrouwe ongetwijfeld de stoot gegeven tot een belangrijke onderwijsvernieuwing. Nu zijn de drie Fundaties opvallende uitzonderingen gebleven, ontsproten aan het brein van een steenrijke, ontwikkelde, modern denkende, vaderlandslievende, en inderdaad misschien wel excentrieke, maar zeker eigenzinnige oude dame.

Bijlage

DE FAMILIE VAN DE VRIJVROUWE

I **JOHAN DUIJST VAN VOORHOUT**, geboren rond 1582, bierbrouwer, veertigraad en schepen en burgemeester van Delft, overleden in 1666. Hij is getrouwd op 9 mei 1627 met GEERTRUIJD VAN DER BURGH, overleden op 27 oktober 1686.
Uit dit huwelijk:
1 **HENDRIK DUIJST VAN VOORHOUT,** volgt onder II.

II **HENDRIK DUIJST VAN VOORHOUT,** zoon van Johan Duijst van Voorhout (I) en Geertruijd van der Burgh, gedoopt op 10 mei 1637, veertigraad, schepen en burgemeester van Delft, overleden op 28 november 1674. Hij is getrouwd in februari 1659 met CORNELIA RATALLER DOUBLET, overleden op 19 februari 1665.
Uit dit huwelijk:
1 **CORNELIS DUIJST VAN VOORHOUT**, gedoopt op 20 februari 1660, overleden in maart 1665.
2 **JOHAN DUIJST VAN VOORHOUT**, gedoopt op 7 maart 1660, begraven op 7 maart 1661.
3 **MARIA DUIJST VAN VOORHOUT,** volgt onder III-a.
4 **GEERTRUIJD DUIJST VAN VOORHOUT,** volgt onder III-b.

III-a **MARIA DUIJST VAN VOORHOUT,** dochter van Hendrik Duijst van Voorhout (II) en Cornelia Rataller Doublet, gedoopt op 22 januari 1662, overleden in Utrecht op 26 april 1754. Zij is in ondertrouw gegaan op 4 mei 1681 (1) met DIRK VAN HOOGEVEEN, gedoopt op 10 augustus 1650, veertigraad van Leiden, overleden op 17 juli 1683. Zij was gehuwd (2) met FREDERIK ADRIAAN BARON VAN REEDE, geboren op 22 februari 1659, vrijheer van Renswoude, overleden op 12 december 1738.
Uit dit huwelijk:
1 **JOHANNA MARIA VAN REEDE,** gedoopt op 24 februari 1686, begraven in Delft op 19 april 1687.

III-b **GEERTRUIJD DUIJST VAN VOORHOUT,** dochter van Hendrik Duijst van Voorhout (II) en Cornelia Rataller Doublet, gedoopt op 12 augustus 1663, overleden op 23 juli 1684. Zij is getrouwd op 30 mei 1683 met JULIUS VAN DER MOER veertigraad van Delft, overleden op 15 juli 1689.
Uit dit huwelijk:
1 **GEERTRUIJ CORNELIA VAN DER MOER,** geboren in juli 1684, overleden tussen 1689 en 1690.

Literatuur

Aalbers, 1980 ▸ J. Aalbers, *De Republiek en de vrede van Europa*, Groningen, 1980.
Aalbers, 1982 ▸ J. Aalbers, 'Reinier van Rede van Ginckel en Frederik Willem van Reede van Athlone', *Jaarboek Oud-Utrecht*, 1982, 91-150.
Aalbers, 1987 ▸ J. Aalbers, 'Geboorte en Geld', in: J. Aalbers e.a. (eds), *De Bloem der Natie*, Meppel/Amsterdam, 1987, 56-78.
Adriani, 1941 ▸ J.H. Adriani, *Het Stads-Ambachtskinderhuis te Utrecht*, Utrecht, 1941.
Berg, Van den, 1961 ▸ J.H. van den Berg, *Het menselijk lichaam. Een metabletisch onderzoek*, Nijkerk, 1961².
Berkel, Van, 1985 ▸ K. van Berkel, *In het voetspoor van Stevin, Geschiedenis van de natuurwetenschap in Nederland 1580-1940*, Meppel, 1985.
Blok en Molhuysen, 1914 ▸ P.J. Blok en P.C. Molhuysen, eds, *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, deel 3, Leiden, 1914.
Boekholt en De Booy, 1987 ▸ P.Th.F.M. Boekholt en E.P. de Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland*, Assen/Maastricht, 1987.
Booy, De, 1977 ▸ E.P. de Booy, *De Weldaet der scholen. Het plattelandsonderwijs in de provincie Utrecht van 1580 tot het begin der 19e eeuw*, Utrecht, 1977.
Booy, De, 1980 ▸ E.P. de Booy, *Kweekhoven der wijsheid. Basis- en vervolgonderwijs in de steden van de provincie Utrecht van 1580 tot het begin der 19e eeuw*, Zutphen, 1980.
Booy, De, en Engel, 1985 ▸ E.P. de Booy en J. Engel, *Van Erfenis tot studiebeurs. De Fundatie van de vrijvrouwe van Renswoude te Delft*, Delft, 1985.
Bruin, De, 1986 ▸ R.E. de Bruin, *Burgers op het kussen. Volkssouvereiniteit en bestuurssamenstelling in de stad Utrecht, 1795-1813*, Zutphen, 1986.
Burgerweeshuis, 1923 ▸ *Het Burgerweeshuis en de Fundatie der Vrijvrouwe van Renswoude te 's-Gravenhage, Geschiedkundige herinneringen*, 's-Gravenhage, 1923.
Frijhoff, 1983 ▸ W. Frijhoff, 'Van onderwijs naar opvoedend onderwijs', in: *Onderwijs en opvoeding in de achttiende eeuw, verslag het symposium werkgroep achttiende eeuw 1982*, Amsterdam/Maarssen, 1983.
Frijhoff, 1988 ▸ W. Frijhoff, 'Cultuur in het meervoud?', in: W.W. Mijnhardt en B. Theunissen (eds), *De twee culturen, de eenheid van kennis en haar teloorgang*, Amsterdam, 1988.
Gaemers, 1992. ▸ C. Gaemers, '"Eenige van de verstandigste, schranderste en bequaamste jongens", beroepsopleidingen binnen de Fundatie van Renswoude te Delft 1775-1810'. Doctoraalscriptie Erasmusuniversiteit Rotterdam, 1992.

Habermehl, 1985 ▸ N.D.B. Habermehl, 'De Kweekschool voor de Zeevaart en de Hogere Zeevaartschool Amsterdam als instellingen voor beroepsonderwijs', in: Ph.M. Bosscher (ed.), *Tot een rechtschapen en kloek zeeman toe te rusten 1785-1985: tweehonderd jaar Kweekschool voor de Zeevaart en Hogere Zeevaartschool Amsterdam*, Zutphen, 1985.
Hallema, 1964 ▸ A. Hallema, *Geschiedenis van het weeshuis der gereformeerden binnen Delft*, z.p., 1964.
Hardenberg, 1964 ▸ H. Hardenberg, *Het Burgerweeshuis voor Nederlands hervormden te 's Gravenhage 1564-1964*, 's-Gravenhage, 1964.
Hengst, Van, 1890 ▸ C.G.C. van Hengst, *Aanteekeningen betreffende de Fundatie der Douairière Baronesse van Reede, Vrijvrouwe van Renswoude te Utrecht*, Utrecht 1890.
Heringa, 1961 ▸ J. Heringa, *De eer en hoogheid van de staat*, Groningen, 1961.
Janssen, 1989 ▸ J.A.M.M. Janssen, *Op weg naar Breda, de opleiding van officieren voor het Nederlandse leger tot aan de oprichting van de Koninklijke Militaire Academie in 1828*, 's-Gravenhage, 1989.
Jong, De, 1987 ▸ J. de Jong, *Een deftig bestaan, het dagelijks leven van regenten in de 17de en 18de eeuw*, Utrecht/Antwerpen, 1987.
Laansma, 1966 ▸ S. Laansma, *Uit de historie van Renswoude*, Veenendaal, 1966.
Langenbach, 1991a ▸ M. Langenbach, *Onbekend Talent. Leerlingen van de Utrechtse Fundatie van Renswoude 1761-1795*, Zutphen 1991.
Langenbach, 1991b ▸ M. Langenbach, 'Gedenk hoe het een vrouw te moede is', *Spiegel Historiael*, 26 (1991) 250-254.
Lenders, 1988 ▸ J. Lenders, *De Burger en de Volksschool. Culturele en mentale achtergronden van een onderwijshervorming, Nederland 1780-1850*, Nijmegen, 1988.
Lintsen, 1985 ▸ H.W. Lintsen, *Ingenieur van beroep*, 's-Gravenhage, 1985.
Mijnhardt, 1987 ▸ W.W. Mijnhardt, *Tot Heil van 't Menschdom, Culturele genootschappen in Nederland 1780-1815*, Amsterdam, 1987.
Vernooy, 1992 ▸ K. Vernooy, 'De verwevenheid van godsdienst en politiek', *Maandblad Oud-Utrecht*, februari 1992, 9-17.
Willemse, 1984 ▸ Th.R.M.Willemse, *De Wees een zorg, pedagogische geschiedenis van de weeszorg*, Leiden, 1984. Interne uitgave van de vakgroep klinische en orthopedagogiek, RU Leiden.
Winter, Van, 1988 ▸ P.J. van Winter, *Hoger beroepsonderwijs avant-la-lettre, de bemoeiingen met de vorming van landmeters en ingenieurs van de Nederlandse universiteiten in de 17e en 18e eeuw*, Amsterdam, 1988.
Wijsenbeek-Olthuis, 1987 ▸ Th. Wijsenbeek-Olthuis, *Achter de gevels van Delft, bezit van rijk en arm in een periode van achteruitgang*, Hilversum, 1987.

Noten

1 GAU, Fund. van Renswoude, nr 1 (het testament). Toevoegingen in 1756 in het Gemeenschappelijk Reglement van de Fundaties.
2 Zo hield de Haagse Fundatie het langst vast aan de eis van een protestants-christelijke achtergrond van haar bursalen en de Utrechtse Fundatie hield het langst vast aan de eis dat de begunstigden jongens, geen meisjes, moesten zijn.
3 Hardenberg, 1964, 162.
4 Langenbach, 1991a, 20.
5 Gaemers, 51-57; Booy, De en Engel, 1985, 51.
6 Langenbach, 1991a; Hengst, Van, 1890.
7 Zie bijlage.
8 De Fundaties kregen samen ca *f* 1.500.000,-; *f* 300.000,- ging naar twee Delftse families. Daarnaast zijn er talrijke legaten in geld uitgekeerd, waaronder zeer grote. Dan was er het kasteel met bijbehorende bezittingen dat ongetaxeerd is gebleven en er waren kostbaarheden die ongetaxeerd als legaat werden vermaakt. Het totale vermogen is zeker ruim boven het genoemde bedrag geweest, maar niet verder te begroten. Een vermenigvuldiging van de toenmalige geldswaarde met 100 om tot een huidige tegenwaarde te komen is zuinig vergeleken bij de soms gebruikte methode het inkomen van een arbeider destijds (*f* 50,- a *f* 100,- per jaar) vergeleken bij dat van een huidige ongeschoolde werknemer als maatstaf te hanteren.
9 GAU, Fund. van Renswoude, nr 1.
10 Het lager onderwijs was op het platteland aan de kerk verbonden. Zie Boekholt en De Booy, 1987, 23 e.v.
11 Hardenberg, 1964, 158.
12 Booy, De en Engel, 1985, 21.
13 Berg, Van den, 1961, 142 e.v.
14 Booy, De en Engel, 1985, 21.
15 GAU, Vrijvrouwe van Renswoude, nr 24.
16 Ibidem.
17 Namelijk door rente op rente gedurende een halve eeuw bij een rentestand van ruim 2%.
18 Ondertrouwdatum 24 juni 1685, doopdatum 24 februari 1686. Zie Booy, De en Engel, 1985, 12.
19 Aalbers, 1982, 112.
20 Zijn zuster Jacomina Maria, weduwe van Steven van Lynden van Hoevelaken, liet een insolvente boedel na die door de verkoop van Hoevelaken niet of ternauwernood werd gered. Molhuysen en Blok, 1914.
21 GAU, Vrijvrouwe van Renswoude, nr 16. Het betreft een schuld van *f* 46.800,-.
22 GAU, ibidem, nr 4.
23 GAU, ibidem, nr 91; GAU, Fund. van Renswoude, nr 1.
24 Aalbers, 1980, 220-222.

25 Hardenberg, 1964, 159, en Heringa, 1961, 440. Het huis aan het Korte Voorhout dat Maria voor de helft aan Strick van Linschoten verhuurde en naliet aan haar verre verwant P. van der Burgh is misschien afkomstig geweest van haar grootmoeder.
26 Booy, De, en Engel, 1985, 19-21.
27 Aalbers, 1980, 220.
28 Vernooy, 1992, 12. Hierin is Frederik Adriaan abusievelijk 'Dirk' genoemd, maar uit navraag bleek dat het wel degelijk Frederik Adriaan betrof.
29 Blok en Molhuysen, 1914.
30 Langenbach, 1991b.
31 Aalbers, 1980, 221-222.
32 Heringa, 1961, 440.
33 Aalbers, 1987, 76-77.
34 Deze executeur is vóór de vrijvrouwe overleden.
35 Zij werden bedacht met grote legaten, *f* 6000,- voor Frederik Adriaan en *f* 10.000,- voor Maria.
36 Booy, De en Engel, 1985, 19.
37 GAU, Vrijvrouwe van Renswoude, nr 91 bevat codicils uit 1735 en 1736 waarin de vrijheer deze afspraak nog eens bevestigde.
38 's-Gravenhage 1923, 47.
39 Booy, De en Engel, 1985, 21; Laansma, 1966, 19.
40 Laansma, 1966, 18. GAU, Fund. van Renswoude, nr 8 vermeldt bij de opname van dit meisje in het kinderhuis in 1754 een ongeveer zevenjarige leeftijd.
41 Het kind leidde verder het gewone leven van een kinderhuiskind. Het werd in 1767 uit het huis ontslagen wegens bereiken van de normale ontslagleeftijd (ongeveer 20 jaar), kreeg premie en uitzet en werd dienstmeisje aan de Nieuwegracht. Zij trouwde op oudere leeftijd, overleed in 1810 en werd bijgezet in de Nicolaaskerk zonder meer achter te laten dan haar man. GAU, Ambachtskamer.
42 GAU, Vrijvrouwe van Renswoude, nr 16. Het bedrag werd aan deze commandant geschonken omdat hij naar wijlen haar echtgenoot was genoemd.
43 Bijvoorbeeld Justus van Effen in *De Hollandsche Spectator* van 21 november 1732.
44 Frederik Adriaans eigen levenswijze en zijn ondogmatische opstelling maken deze veronderstelling aannemelijk voor wat hemzelf betreft. Over zijn echtgenote is minder bekend, maar conformistisch en dogmatisch was zij niet.
45 Berkel, Van, 1985, 17-33; Winter, Van, 1988.
46 Berkel, Van, 1985, 35.
47 Winter, Van, 1988, 121-123.
48 Berkel, Van, 1985, 35 e.v.
49 Frijhoff, 1983, 6 e.v.
50 Berkel, Van, 1985, 85.
51 Janssen, 1989, 43-45.
52 De oorlogsomstandigheden betekenden een ook een kansrijke periode voor chirurgijns. We zien dan ook een aantal fundatieleerlingen als chirurgijn-majoor in dienst carrière maken.
53 Langenbach, 1991a, 104-105.
54 Gaemers, 1992, 18.